

ACTIVITY-BASED COSTING (FAOLIYATGA ASOSLANGAN TANNARX HISOBLASH TIZIMI) TIZIMINING TANNARX MENEJMENTINI YAXSHILASH VA FOYDALILIKNI OSHIRISHDA FOYDALANISH

Djumayeva Go'zal
Samarqand Iqtisodiyot
va Servis Instituti o'qituvchisi
Isomiddinova Dilnoza
Hamrayeva Navro'za

Annotatsiya.

Mazkur maqolada faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi sifatida e'tirof etilgan activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimining korxonalarda tannarx menejmentini takomillashtirish va foydalilikni oshirishdagi o'rni va ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Hozirgi globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan sharoitda korxonalar uchun xarajatlarni aniq hisobga olish, ularni to'g'ri taqsimlash va boshqarish masalalari strategik ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy tannarx hisoblash tizimlari ko'pincha bilvosita xarajatlarni mahsulotlarga shartli ravishda taqsimlaydi va natijada real tannarxning buzilishiga olib keladi. Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi esa xarajatlarni ularni yuzaga keltiruvchi faoliyatlar orqali aniqlashga asoslanib, mahsulot va xizmatlar tannarxini yanada aniqroq shakllantirish imkonini beradi. Maqolada activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimining nazariy asoslari, uning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, an'anaviy tizimlardan farqli jihatlari yoritilgan. Shuningdek, tannarx menejmenti doirasida activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimining qaror qabul qilish jarayonlariga ta'siri, narx belgilash, mahsulot portfelini

optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va foydalilikni oshirishdagi roli keng ochib berilgan. Qiladi.

Abstract

The **activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) (activity-based costing) system** plays a significant role in improving cost management and enhancing the profitability of enterprises. In the context of modern globalization and increasing competition, precise cost accounting, proper allocation, and effective management of expenses have become strategically important for businesses. Traditional costing systems often allocate indirect costs to products arbitrarily, which can result in distorted actual costs and lower the quality of managerial decisions.

In contrast, the activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) system identifies costs through the activities that generate them, allowing for a more accurate determination of the cost of products and services. The article examines the theoretical foundations of the activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) system, its formation and development stages, and its distinctive features compared to traditional costing methods.

The study is based on scientific approaches and recommendations developed by scholars from the samarkand institute of economics and service. Specifically, the ideas of ph.d. Toshnazarov on cost management and strategic management issues are interpreted within the context of applying the activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) system.

Kalit soʻzlar.

Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi, tannarx menejmenti, faoliyatga asoslangan hisob, xarajatlarni boshqarish, foydalilik, strategik qarorlar, resurslardan foydalanish, moliyaviy natija.

Kirish.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning barqaror faoliyat yuritishi va raqobatbardoshligini ta'minlash, avvalo, xarajatlarni samarali boshqarish va tannarxni to'g'ri shakllantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarining murakkablashuvi, mahsulot turlarining ko'payishi, texnologik yangilanishlar va bozor talablarining tez o'zgarishi sharoitida an'anaviy tannarx hisoblash usullari ko'plab hollarda yetarli aniqlikni ta'minlay olmayapti. Natijada menejment qarorlari noto'g'ri ma'lumotlarga tayanishi, foydalilik darajasining pasayishi va resurslardan samarasiz foydalanish holatlari yuzaga kelmoqda. Shu sababli zamonaviy boshqaruv hisobining ilg'or usullarini joriy etish zarurati tobora kuchayib bormoqda.

Faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi bo'lgan activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi aynan mana shu muammolarga yechim sifatida qaraladi. Ushbu tizim xarajatlarni bevosita mahsulotlarga emas, balki ularni yuzaga keltiruvchi faoliyatlar orqali aniqlash va taqsimlashni nazarda tutadi. Natijada mahsulot yoki xizmatning real tannarxi aniqlanib, menejment uchun muhim bo'lgan tahliliy axborot shakllanadi. O'zbekiston korxonalari, xususan sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarida tannarx menejmentini takomillashtirish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham bu borada zamonaviy hisob tizimlarini joriy etish muhimligini ko'rsatadi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimining mohiyatini ochib berish, uning tannarx menejmentini yaxshilash va foydalilikni oshirishdagi rolini ilmiy asosda yoritishdan iboratdir.

Asosiy qism.

Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan bo'lib, dastlab AQSh va Yevropa mamlakatlarida yirik korporatsiyalar tomonidan qo'llanila boshlandi. Ushbu

tizimning paydo bo'lishiga ishlab chiqarish xarajatlari tarkibida bilvosita xarajatlarning ulushi ortib borishi va ularni an'anaviy usullar bilan taqsimlashdagi aniqlik muammolari sabab bo'ldi. Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi nazariyasiga ko'ra, xarajatlar mahsulotlar tomonidan emas, balki faoliyatlar tomonidan yuzaga keltiriladi. Shuning uchun ham tannarxni aniqlashda avvalo faoliyatlar aniqlanadi, keyin esa ushbu faoliyatlar orqali mahsulotlarga xarajatlar yuklanadi.

Tannarx menejmenti nuqtayi nazaridan activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi korxona rahbariyatiga xarajatlarning qayerda va nima sababdan yuzaga kelayotganini aniq ko'rish imkonini beradi. Bu esa xarajatlarni qisqartirish, samarasiz faoliyatlarni bartaraf etish va resurslardan oqilona foydalanishga sharoit yaratadi. An'anaviy tannarx hisoblash tizimlarida ko'pincha bilvosita xarajatlar mehnat soatlari yoki ishlab chiqarish hajmi kabi umumiy bazalar orqali taqsimlanadi. Natijada murakkab mahsulotlar kam tannarxli, oddiy mahsulotlar esa yuqori tannarxli bo'lib ko'rinishi mumkin. Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi esa ushbu nomutanosiblikni bartaraf etadi.

Foydalilikni oshirishda activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimining ahamiyati ayniqsa katta. Mahsulot va xizmatlar tannarxining aniq hisoblanishi narx belgilash siyosatini takomillashtirishga, zarar keltiruvchi mahsulotlarni aniqlashga va foydali segmentlarga e'tiborni kuchaytirishga yordam beradi. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti olimlari, jumladan s.n. Toshnazarovning ilmiy ishlarida ta'kidlanganidek, tannarx menejmenti strategik boshqaruvning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u korxonaning uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qilishi lozim. Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi aynan mana shu strategik yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi.

Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimining tannarx menejmentidagi ahamiyatini chuqurroq anglash uchun, avvalo, uning boshqaruv hisobidagi o‘rnini alohida ta’kidlash lozim. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalarda boshqaruv qarorlari nafaqat moliyaviy natijalarga, balki resurslardan foydalanish samaradorligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi menejmentni faqat xarajatlarni hisoblash bilan cheklab qo‘ymaydi, balki ularni strategik boshqarish imkonini yaratadi. Xarajatlarni faoliyatlar kesimida tahlil qilish orqali korxona qaysi jarayonlar qiymat yaratishini, qaysilari esa foyda keltirmasdan resurslarni band qilayotganini aniqlay oladi. Bu holat tannarx menejmentining sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishiga olib keladi.

Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi doirasida tannarx menejmenti faqat hisob-kitob jarayoni sifatida emas, balki boshqaruvning uzviy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. An’anaviy tizimlarda tannarx ko‘pincha hisobot davri oxirida aniqlanib, faqat natijani qayd etish vazifasini bajaradi. Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimida esa tannarxni shakllantirish jarayoni menejmentning doimiy e’tiborida bo‘ladi. Faoliyatlar bo‘yicha xarajatlarning aniqlanishi ularni rejalashtirish, nazorat qilish va optimallashtirish imkonini beradi. Bu esa tannarx menejmentining faol va oldindan boshqariladigan tizimga aylanishiga sabab bo‘ladi.

Foydalilikni oshirish masalasida activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimining ustun jihatlaridan biri mahsulotlar va xizmatlar rentabelligini aniq baholash imkoniyatidir. Ko‘plab korxonalarda ayrim mahsulotlar yuqori hajmda sotilayotgandek ko‘rinsa-da, aslida ular katta miqdordagi bilvosita xarajatlarni talab qilgani sababli foyda emas, zarar keltirishi mumkin. Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi ushbu yashirin holatlarni aniqlashga yordam beradi. Natijada menejment mahsulot portfelini qayta

ko'rib chiqish, zarar keltiruvchi yo'nalishlardan voz kechish yoki ularni optimallashtirish bo'yicha asoslangan qarorlar qabul qiladi.

Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi tannarx menejmentini marketing va strategik rejalashtirish bilan chambarchas bog'laydi. Mahsulot tannarxining aniq hisoblanishi narx belgilash siyosatini yanada moslashuvchan va bozorga yo'naltirilgan holga keltiradi. Bozor sharoitida narxni belgilashda faqat raqobatchilar narxiga tayanish yetarli emas, balki mahsulotning real tannarxi va keltiradigan foydasi hisobga olinishi zarur. Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi aynan mana shu vazifani bajarib, foydalilikni oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston sharoitida activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimini joriy etish ma'lum qiyinchiliklarga ega bo'lishi mumkin. Bular qatoriga axborot tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, mutaxassislar malakasining pastligi va dastlabki joriy etish xarajatlarining yuqoriligi kiradi. Biroq uzoq muddatli istiqbolda ushbu tizimning afzalliklari ushbu kamchiliklarni qoplaydi. Xususan, xizmat ko'rsatish sohasida, savdo va logistika tizimlarida activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi orqali xarajatlarni aniq tahlil qilish va foydalilikni oshirish imkoniyatlari mavjud.

Activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi asosida shakllantirilgan tahliliy ma'lumotlar menejment qarorlarini qabul qilish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Ular yordamida mahsulot assortimentini optimallashtirish, mijozlar rentabelligini baholash va ishlab chiqarish jarayonlarini qayta tashkil etish mumkin. Shu jihatdan qaraganda, activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi nafaqat hisob-kitob vositasi, balki strategik boshqaruv instrumenti sifatida ham namoyon bo'ladi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi tannarx menejmentini yaxshilash va korxonalarda foydalilikni oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu tizim xarajatlarni aniq va asosli taqsimlash imkonini berib, menejment uchun ishonchli axborot bazasini yaratadi. An'anaviy tannarx hisoblash usullariga nisbatan activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimi mahsulot va xizmatlarning real tannarxini aniqlashda yuqori aniqlikni ta'minlaydi. Natijada korxonalar resurslardan samarali foydalanish, narx siyosatini to'g'ri belgilash va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti ilmiy maktabi, xususan s.n. Toshnazarov tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimini o'zbekiston korxonalari sharoitida joriy etishning nazariy va amaliy asoslarini mustahkamlaydi. Kelgusida ushbu tizimni keng joriy etish milliy iqtisodiyotda boshqaruv hisobining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi. Shunday ekan, activity-based costing (faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash tizimi) tizimini tadqiq etish va amaliyotga tatbiq etish masalalari dolzarb bo'lib qoladi va ilmiy izlanishlar uchun muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.